

Базаркулова Т.

ЗАМАНБАП КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖАРАНДЫК КООМДУН КАЛЫПТАНУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Базаркулова Т.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ КЫРГЫЗСТАНЕ

T. Bazarkulova

FEATURES OF THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN MODERN KYRGYZSTAN

УДК: 101:172.1

Автордун аталган макаласында, азыркы заманбап мезгилдеги Кыргызстандагы жарандык коомдун калыптанышын өзгөчөлүктөрү каралат, андан тышкары макалада жарандык коомго толугу менен өтүүдө салттуулукту карманып келишкен Кыргызстандын эли үчүн салттуу формалардан, маданияттардан жана баалуулуктардан толук баш тартууну, четке кагууну түшүндүрөт. Бирок, ал тоталдуу четке кагуу эмес, аны биз көптөгөн белгилери, параметрлери боюнча карасак болот. Жарандык коомдогу уруулук системасы дайыма четке кагылып келген болсо, анда аны менен бирге зарыл түрдө жамааттык баалуулуктар менен принциптерге негизделген мурунку баалуулук системасы да көмүскөдө калып келет. Кыргызстанда коомчулуктун басымдуу бөлүгү салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды карманышкандыгы бизге белгилүү. Бул өнүптө биздин өлкөнүн жарандары биз билген жарандык коомдун өнүгүүсүнөн артта калууда.

Негизги сөздөр: жарандык коом, цивилизация, триализм, идеология, этнократия, демократия, баалуулук, советтик бийлик, социализм, революция.

В данной статье автора рассматриваются особенности формирования гражданского общества в современном Кыргызстане, также в ней говорится о том, что полный переход к гражданскому обществу означает для народов Кыргызстана, придерживающихся традиционализма, отказ, отрицание традиционных форм, культуры и ценностей. Однако не тотальное отрицание, но по многим чертам, параметрам. Система родства в гражданском постоянно оттесняется в сторону, то вместе с ней с необходимостью уходят в тень и прежняя ценностная система, основывающаяся на коллективистских ценностях и принципах. В Кыргызстане подавляющая часть общества придерживается традиционных семейных ценностей. И в этом смысле граждане нашей страны «отстают» в развитии от гражданского общества в том виде, в котором мы его знаем.

Ключевые слова: гражданское общество, цивилизация, триализм, идеология, этнократия, демократия, ценность, советская власть, социализм, революция.

This article examines the features of the formation of a civil society in modern Kyrgyzstan, it also says that the complete transition to a civil society means for the peoples of Kyrgyzstan adhering to traditionalism, the rejection, denial of traditional forms, culture and values. However, not a total denial, but in many respects, parameters. The system of kinship in civil society is constantly pushed aside, then along with it the old value system, based on collectivist values and principles, will inevitably disappear into the shadows. In Kyrgyzstan, the overwhelming majority of society adheres to traditional family values. And in this sense, the citizens of our country "lag behind" in development from civil society in the form in which we know it.

Key words: civil society, civilization, tribalism, ideology, ethnocracy, democracy, value, Soviet power, socialism, revolution.

Советтер Союзунун кулашынын натыйжасында кыргыз салттуу коомунун советтик модернизация процесси үзгүлтүкө учураган, бирок модернизациянын өзү ишке киргизилип, ал эми модернизациянын өзү алыска узап, кайра кайткыс болгон. Советтик мамлекеттин негизинде кыска тарыхый мөөнөттүн ичинде коммунизмди – жалпы молчулук коомду, “жаркын келечекти” куруу мүмкүнчүлүгү туурасындагы идея жатат. “Тоттук программанын сынында” К.Маркс коммунисттик формацияга төмөнкүдөй аныктама берген: “Коммунисттик коомдун жогорку фазасында, адамды эмгекти бөлүштүрүүгө баш ийүүгө кулчулук кылуу; аны менен бирге акыл-эс эмгеги менен кара күч эмгегинин карама-каршылыгы, эмгек жашоо-турмуш үчүн каражат эле эмес, жашоонун биринчи муктаждыгы болгондо; индивиддердин ар тараптуу өнүгүүсү менен өндүрүш күчтөрү да өскөндө жана коомдук байлыктын бардык булактары толук агым менен куюлганда гана буржуазиялык укуктун тар горизонтун багындыруу мүмкүн болот, коом өзүнүн туусунда: “Ар ким өзүнүн жөндөмдүүлүктөрү менен, ар бирине муктаждыктары боюнча” деп жаза

алат!” [5].

Толук ыктымалдуу болгондой, адамзатка дагы коммунизмди куруу иши турат, анда «индивиддердин ар тараптуу өнүгүүсү менен өндүрүш күчтөрү да өсүп, коомдук байлыктын бардык булактары толук агым менен куюлат. Бирок окуялардын табигый жүрүшүн форсировкалоо жана «коммунистик бейишти» куруу аракети ХХ кылымда тажрыйба көрсөткөндөй, бир аз убагынан эртереек болгон. Болжол менен ХХ кылымдын 80-жылдарынын башында айныксыз болгондой, «жаркын келечекти» куруу идеясы утопия эле болуп эсептелет. Советтик чарбачылык системаны кайра куруу аракети белгилүү болгондой, Советтер Союзунун кулашы менен аяктаган. Ошондой болсо дагы, 1917-жылдан 70 жылдан ашуун созулган, б.а. үч муундун жашоо аралыгындагы масштабдуу социалдык эксперимент терс эле эмес, оң да натыйжаларын берген. Аталган эксперименттин маңызын Н.А.Бердяев берип: “Петр менен Лениндин, петрдук менен большевиктердин ортосундагы салыштыруу менен төңкөрүштү жасоого мүмкүн эле. Ошол эле оройлук, зордук-зомбулук, элге жогорудан болгон белгилүү принциптерди таңуулоо, органикалык өнүгүүнүн үзгүлтүктүүлүгү, салттарды тануу, этатизм, мамлекеттин гипертрофия, артыкчылыктуу бюрократиялык катмарды, борбордукту, цивилизациянын тибин тез аранын ичинде өзгөртүү” [1].

Н.А. Бердяев белгилүү бир себептер боюнча, органикалык өнүгүүнүн үзгүлтүктүгүндө, салттарды, этатизмди танууда, б.а. мамлекеттин коомдук жана жеке жашоонун бардык чөйрөлөрүнүн активдүү кийлигишүү саясатында, мамлекетти гипертрофияда, артыкчылыктуу бюрократиялык катмарды түзүүдө, борбордукта жана башкысы цивилизациянын тибин чукулунан жана түп-орду менен өзгөртүү каалоосунда караган. Бирок Кыргызстан, башка борбордук-азиялык республикалар үчүн аталган иш-чаралар өрөөндүн жергиликтүү элдеринин басымдуу бөлүгү ХХ кылымдын башында коомдук көнүгүүнүн ХХ кылымдын башталышында коомдук өнүгүүнүн феодалдык же феодалдык-патриархалдык же фазасында турган, жогоруда көрсөтүлгөн оң жактуу да мүнөзгө ээ болгон. Алсак, советтик мамлекет системалуу, туруктуу жана ырааттуулук менен трайбалистик башталыштарга жана салттуу кыргыз чөйрөсүндөгү жашоонун трайбалистик жолдорго карата каршы масштабдуу күрөштү баштаган. Биз баса белгилегендей, трайбализмдин жардамы менен көбүнчө кыргыздар буркан-

шаркандуу тарыхтын агымында жашашып, өзүлөрүн жеке маданий жана рухий өз алдынчалуулук катары сактап кала алышкан. Андан тышкары, азыркы мезгилде дагы кыргыздар арасында сакталып калган трайбализмдин кээ бир белгилери өзүнүн оң жактуу ролун ойноосун улантып келүүдө. Бирок ХХ кылымдын башталышында социалдык-экономикалык өнүгүүдө олуттуу түрдө артта калуусу көптөгөн терс натыйжалар менен, алсак, тарыхый аренадан жоголуп кетүүсү, башка этникалык топторго аралашып кетүүсү ж.б. менен коштолгон. Советтик мамлекет өзүнүн иш-аракеттери менен саясатта жалпы эле жапы молчулук идеясын куруу идеясы менен жетектелип, аңсезимдүү жана максаттуу түрдө ири өлкөнүн бардык элдери коомдук-экономикалык өнүгүүнү дагы бир деңгээлге алып чыгууга аракет кылган, Москва башында турган борбор болбоду дегенде улуттук республикалардын лоялдуулугуна муктаж болгондугун айтпай деле койсок болот.

Конкреттүү кырдаалга байланыштуу өзүнүн өнүгүүсүнүн ар кыл этаптарында советтик мамлекет саясий жана социалдык-экономикалык системаны куруунун ар кыл методдорун колдонгон. Масштабдуу жарандык согуш менен байланышкан советтик бийлик жылдарында, анын аяктоосунун биринчи бир жарым он жылдыгында мамлекет активдүү түрдө репрессиялык чараларды пайдаланган. Кыргызстанда конкреттүү түрдө аталган мезгилде жергиликтүү бийликтер уруу лидерлерин жана кадыр-барктууларын өлкөнүн башка өрөөндөрүнө айдап жиберүү же таптакыр эле көзүн тазалоо сыяктуу иш-чараларды кеңири практикада пайдаланышкан. Мындай иш-чаралар катаал болгондугуна карабастан, алар кыргыз уруу коомчулуктары социалдык-мүлктүк дифференциациянын төмөнкү деңгээли менен мүнөздөлгөн жана бай катмар аларда анча олуттуу болбой, аталган коомчулуктарга олуттуу зыян келтиришкен эмес жана салыштырмалуу анча деле кыйынчылыксыз өткөн. Бирок урууну “башчысыз” калтыруу менен салттуулука абдан эле катуу сокку урулган. Кептин баары ар бир эле кыргыз уруусу советтик бийликтин биринчи жылдарында эле миниатюрдук мамлекеттен турушкандыгында. Демек, уруу башчысынын бийлиги монархтын бийлигине окшош болгон. Кылымдар бою топтолуп, бекем орноп калган адаттар менен салттар чарбачылык зарылчылыктын жоктугу менен катар уруулар ортосундагы аймактык байланыштарды абдан эле туруксуз жана шарттуу кылган. Андыктан

уруулук тийиштүүлүк, табигый жана көп кылымдык тажрыйба менен текшерилип өзгөчө туруктуулук менен айырмаланган. Уруулук структураны сактоодо уруу башчылары тарабынан өзгөчө кызыкдар болушкан. Кыргызстандагы жаңы аймактык-административдик бөлүштүрүү системасын киргизген Токмок уездинин биринчи начальниги майор Г.С. Загрязский “урууларга бөлүштүрүү манаптарды сактайт жана аларга катуу карманышат” деп белгилеп кеткен [3]. Бийликтин бардык толуктугуна ээ болуу менен уруу башчысы обьективдүү түрдө патриархалдык карым-катнаштардын бүткүл системасын кол тийгистик түрүндө сактап калууга кызыкдар болушкан, андыктан анын бийлиги патриархалдык башталыштарга негизделген. Демек, тигил же бул жол менен уруу башчыларын жоготуу менен советтик бийлик жогоруда айтылгандай салттуу карым-катнаштар системасына жана трайбализмге кубаттуу сокку урган.

Андан кем эмес сокку ишмердүүлүктүн жаңы түрлөрүн киргизүү менен көчмөнчүлүктөн отурукташууга тездетилген өтүү сыяктуу мамлекеттик максаттуу иш-чаралар аркылуу трайбализмге да урулган. Мындай иш-чара трайбализмдин анын социалдык-экономикалык, саясий жана жалпы маданий негиздеринен ажыратуу үчүн багытталган.

Марксистик интернационалдык идеологияга ылайык мамлекет болгон бардык каражаттарды пайдаланып, кубаттуу пропагандалык аппараттан баштап билим берүү системасына чейин таптык аң-сезимди уруулуктун ордуна киргизүүгө жана бекитүүгө аракет кылган. Экинчи жагынан, советтик мамлекеттик жана коомдук жашоонун мындай чектери, принциптери, өндүрүш каражаттарына болгон коомдук менчик, каржылык каражаттар менен материалдык жыргалчылыктарды борборлоштурулган тартипте пландоо жана бөлүштүрүү, кадрларды тандоо жана коюунун бюрократиялык системасы трайбалистик нормалар менен принциптердин ишинде сактап калуу жана кеңири пайдалануу үчүн жагымдуу өзөктү түзгөн [4].

Расмий идеология катары архаизм, калдык катары таанылган трайбализм менен болгон күрөш комплекстүү мүнөзгө ээ болгон. Мамлекетке бардык мүмкүн болгон багыттардан келген урбанизация процесси эң маанилүүлөрдөн болуп эсептелген. Кыргызстандын аймагындагы шаарлар Октябрь революциясына чейин болгон. Бирок, негизги өндүрүштүк ишмердүүлүгү мал чарбачылыгы менен байланышкан кыргыздар ошол кезде аз санда болгон шаарлар менен четке

чыгышкан. Маңызы боюнча, Кыргызстандагы урбанизация процесси советтик мезгилде башталган, ошол мезгилдерде кыргыздар шаарларга тартыла башташкан.

СССРдин тарашынан кийин мурунку советтик республикалар базар экономикасы көздөй багыт алышкан, эгерде нерселерди капитализмдин өз ысымдары менен атасак анын заманбап формаларында либералдык, экономикалык мамилелер менен баалуулуктарга негизделген. Постсоветтик республикаларда реформаторлордо чарбачылыктын социалистик системасы өзүн актаган жок, ал эми өнүккөн капиталистик өлкөлөр олуттуу социалдык-экономикалык натыйжаларга ээ болуп, аталган өлкөлөрдө пайда болгон саясий, социалдык-экономикалык жана укуктук шарттарды түзүү толук ыктымал деген көз караш бекем орноп калган. Социалистик коомду куруу менен байланышкан мурунку бардык тажрыйбаны четке кагуу теоретикалык ойломдун чөйрөсүндө өзгөчө бир нормалардан болуп калган. Алсак, У.К.Чыналиев төмөнкүчө жазган: “Албетте, социалдык уюмдашуунун жаны тибин калыптандырууда советтик тажрыйбаны колдонуу туурасында кеп да болбошу керек, анткени ал тургай жарандык коомдун калыптануу мүмкүнчүлүгүн четке каккан. Уруулук калдыктар менен салттарга жык толгон кыргыз салттуулугун кайтаруу туурасында айтуунун да кереги жок. Кеп Кыргызстан үчүн принципалдуу жаны негизге таянган социумдун уюшулуусун калыптандыруу жөнүндө болгон. Бирок жарандык коомдун калыптануусун камсыз кылган аталган негизди түзүү иши турган» [6].

Формалдуу көз карашта У.К.Чыналиевдин пикири толук туура. Бирок советтик тажрыйба, тагыраак айтканда мамлекет жарандык коомдун курулушунун мүмкүнчүлүктөрү менен зарылчылыгын четке кагып эле тим болбостон, иш жүзүндө аталган вариант, алмаштыруучу реалдуу жарандык коомдун ордун алмаштыруучу деп эсептеген анын буржуазиялык тажрыйбасын четке каккан. Андай болгон күдө да, бул жаңылыш пикир, ошондой болсо да советтик мамлекетте Кыргызстанда советтик мамлекетте тескери тартипте, ырааттуулукта түзүлгөн жарандык коомдун материалдык өбөлгөлөрүн жана жалпы маданий шарттарын түзүү планында көптөгөн иштерди жасады. Советтер Союзундагы жарандык коомдун болуусуна баа берүүдөгү терең методологиялык катачылык аталган маселени ашыкча саясатташтыруунун натый-

жасында пайда болот. Техникалык планда бул төмөнкүчө болот. Жарандык коомдун советтик тибине салыштырмалуу жарандык коомдун батыштык тибин ала турган болсок, бир катар олуттуу артыкчылыктарга ээ болгон жана маңызы боюнча жалгыз гана идеалдуу болуп жарыяланган. Андан кийин жарандык коомдун калган бардык типтери жарандык карым-катнаштардын тырмакчасына алынып, жо деп жарыяланат.

У.К.Чиналиевдин “уруулук калдыктар жана салттар менен убара болгон кыргыз салттуулугуна кайтып келүү туурасында кеп да болбошу керек болсо, анда маселенин баары “уруулук калдыктар жана салттар менен убара болгон кыргыз салттуулугунан кетүүсүндө” эмес, бул канчалык деңгээлде мүмкүн эместигинде эмес, аны жасоонун деңгээли канчалык оордугунда, ошондуктан ошону жасоонун кереги барбы? – деген суроо туулат. Салттуулуктун кээ бир элементтерин (биринчи кезекте – нравалык, моралдык-этикалык баалуулуктар системасында) жаңы шарттарга киргизүү, ыңгайлаштыруу туурасында реалдуу кеп кылууга болобу. Заттардын реалдуу абалын эске албастан, аларды уруулук калдыктар жана салттар менен убара болгондор катары аныктоо менен аларды таптакыр эле четке кагуу терс натыйжаларды эле бере алат. Дж.Жунушалиев менен В.Плоскихтин өткөндү, анын ичинде жалпы адамзаттык баалуулуктарды текшербестен четке кагуу коомдун нравалык түзүлүштөрүнө орду толгус зыянды келтирет, азыркы жаңы баалуулуктар менен принциптерди ойлонбостон эле тезиреек өздөштүрүү каалоосу индивидуализмдин байкалаарлык таралуусуна, турмуштук тажрыйбага жана улуу муундардын даанышмандуулугуна карата аяр мамилеге, жакындарынан баш тартууга алып келгендиги туурасындагы ой-пикирлери менен макул болбой коюуга болбойт” [2].

Көпчүлүк жагынан кыргыздардын Кыргызстандагы бийликтик мамилелердин системасындагы триализмге болгон жакындыгынын натыйжасында этнократия сыяктуу көрүнүш пайда болот. Жарандык коомдун көз карашында ал таптакыр жеткиликтүү эмес, андыктын укуктар менен эркиндиктердин тендик принцибин бузушат. Бирок Кыргызстандын конкреттүү шарттарында этнократия белгилүү бир он жактуу көрүнүштөргө ээ. Ал республиканын аймагынын бүтүндүгүнө эле эмес, өлкөнү социалдык-экономикалык планда бир нече он жылга артка калтырууга жөндөмдүү жарандык согуштун келип чыгуу

коркунучун да туудурган сепаратистик маанайларга каршы иштиктүү каражаттардан болуп эсептелет. Белгилүү болгондой, республиканын түштүгүндө компакттуу диаспоралардан болуп өзбектер жашашат, алардын саны абсолюттук эле эмес, салыштырмалуу көрсөткүчтөрдө да дайыма өсүүдө. Бул кан төгүүлөргө алып келген акыркы эки этникалык аралык конфликтти эске алуу менен кээ бир кооптонууну жаратат. Кыргызстандын аймактык бүтүндүгүнө коңшу Өзбекстан менен Таджикстандын талаштуу чек аралык аймактарынын жана анклавдарынын болуусу да коркунуч туударат. Таасын болгондой, мындай конкреттүү шарттарда бийликтик карым-катнаштар системасындагы этнократиялык принциптер сепаратизмге жана өлкөдөгү коомдук-саясий кырдаалдын дестабилдешүүсүнө тоскоолдук жаратат.

Качан Кыргызстанда жеке менчик институту киргизилип, демократиялашуу жана либералдашуу процесси жана анын саясий, коомдук-экономикалык мамилелеринин спектри жүзөгө ашырыла баштаганда, аталган иш-чаралар экономиканын турукташуусуна жана анын андан аркы өнүгүүсүнө алып келээри боолголонгон. Бирок менчиктештирүү бир катар терс натыйжаларга алып келди. Мамлекеттик жана коомдук менчикти кайра бөлүштүрүүнүн натыйжасында анын кээ бирлердин колуна гана концентрацияланышы болгон, андыктан коомдун олуттуу бир бөлүгү жакырданып, акыр аягында республикадагы регионалдык жана кландык тенденциялардын күчөтүлүшүнө, архаикалык саясий формалардын жандануусуна жана активдешүүсүнө алып алып келген. Демек, модернизация процесси тескери натыйжага алып келген. Бул модернизация саясий институттар менен мамилелерге эле эмес, жалпы эле маданияттын, анын негиздерине да тийиштүү болгон. Д.Нельсон менен С.Хантингтон акыйкаттуу баса белгилеп кеткендей модернизация – бул коомдорду салыштырмалуу кедейлерге, айылдык, агрардык шарттарды – салыштырмалуу байларга, шаардыктарга, индустриалдык шарттарга бөлүү менен коштолгон социалдык, экономикалык, интеллектуалдык, саясий жана маданий өзгөрүүлөрдүн жалпы процесси» [4]. Аталган процесс карама-каршылыктуу мүнөзгө ээ болот, бирок жалпы жонунан алдыга багытталып, убакыттык регресс, архаикалык саясий принциптердин, институттардын жана формалардын кайра жандануусу менен коштолот.

Демек, жарандык коомго толук өтүүсү салттуулукту карманган Кыргызстандын эли үчүн салттуу

формалардан, маданияттан жана баалуулуктардан баш тартуу, четке кагууну түшүндүрөт. Бирок тоталдык четке кагуу эмес, көптөгөн белгилери, параметрлери боюнча. Жарандык коомдогу туугандык системасы дайыма четке кагылып, аны менен бирге зарыл түрдө көмүскөгө жамааттык баалуулуктар менен принциптерге негизделген мурунку баалуулук система кетет. Кыргызстанда коомдун басымдуу бөлүгү салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды карманьшат. Бул өнүктө биздин өлкөнүн жарандары жарандык коом биз аны кандай түрүндө билсек, ошондой боюнча «артта» калууда. Мындай «артта калуу» Кыргызстандагы калктын зарыл денгээлдеги анын өсүүсүн, кайра жаралуусун камсыз кылат. Өз кезегинде калктын сандык өсүүсү муундардын ырааттуулугун, алардын ортосундагы бекем байланышты, келечегин камсыз кылат.

Адабияттар:

1. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. [Текст] / Н.А. Бердяев. - М.: Наука, 1990. - 224 с.
2. Джунушалиев Д., Плоских В. Трайбализм и проблемы развития Кыргызстана [Текст] / Д.Джунушалиев, В.Плоских // Центральная Азия и Кавказ, 2000. - №3 (9). - С. 146-155.
3. Загряжский Г. Очерки Токмакского уезда [Текст] / Г.Загряжский // Туркестанские ведомости, 1873. - №9. - С. 10-16.
4. Толипов Ф. Демократизм, национализм и регионализм в странах Центральной Азии [Текст] / Ф.Толипов // Центральная Азия и Кавказ, 2000. - №4. - С. 7-18.
5. Маркс К. Критика готской программы [Текст] / К.Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 19. - С. 9-32.
6. Чиналиев У.К. Особенности формирования гражданского общества в Кыргызской Республике [Текст] / У.К. Чиналиев: Монография. - М., 2001. - 88 с.